

ÚVOD DO MARXOVHO MYSLENIA

Juraj Halas

Michael Heinrich, *An Introduction to the Three Volumes of Karl Marx's Capital* (New York: Monthly Review Press, 2012), 240 s. ISBN 978-1-58367-289-1

Michael Heinrich, *Kritik der politischen Ökonomie. Eine Einführung* (Stuttgart: Schmetterling Verlag, 2005) [12. vydanie], 240 s. ISBN 3-89657-593-7

Renesancia záujmu o Marxa za posledné roky priniesla hneď niekoľko sprievodcov čítaním *Kapitálu* a úvodov do Marxovho myslenia. Časť týchto titulov je skôr konjunkturálnej povahy a k existujúcej sekundárnej literatúre o Marxovi, ktorej nikdy nebolo málo, neprináša veľa nového.¹ Našťastie, nie je to prípad knihy Michaela Heinricha, ktorá pôvodne vyšla v roku 2004 a odvtedy sa pre čitateľský záujem dočkala nielen trinástej reedície, ale aj španielskeho (2008), amerického (2012) a slovinského (2013) vydania.

Michael Heinrich (nar. 1957) pôvodne študoval politológiu, no dnes prednáša ekonómiu na jednej z berlínskych vysokých škôl. V roku 1991 knižne vyšla jeho dizertačná práca *Die Wissenschaft vom Wert*, vďaka ktorej sa stal jednou z hlavných postáv súčasnej nemeckej marxológie. Tento rok sa objavilo jej siedme vydanie. Spracoval tiež sprievodcu čítaním prvého zväzku *Kapitálu* (2009 a 2013), ktorý predstavuje podrobný komentár k prvým

¹ *Pars pro toto* pozri Stephen Shapiro, *How to Read Marx's Capital* (London: Pluto Press, 2008).

piatim kapitolám.² Z toho je zrejmé, že Úvod, ktorým sa tu zaoberám, nie je priamo pomôckou k čítaniu *Kapitálu*. No podobne ako spomínaný sprievodca, aj nemecký originál *Úvodu* vyšiel v edícii *theorie.org* nakladateľstva Schmetterling Verlag, ktorá publikuje ľahko stráviteľné uvedenia do rôznych oblastí kritickej teórie spoločnosti. To napovedá, že ambíciou *Úvodu* je oboznámiť zvedavého čitateľa s Marxovou „kritikou politickej ekonómie“, pokojne aj predtým, než sa o nej čosi dozvie z iných zdrojov, prípadne sa pustí do čítania samého *Kapitálu*.

Na takmer 250 stranách teda publikácia predstavuje všetky dôležité kategórie Marxovej teórie od hodnoty cez nadhodnotu až po „trojjedinú formulu“, ako aj klasické problémy, o ktorých sa v súvislosti s nimi diskutuje. Výklad je mimoriadne prístupný, okrem iného i preto, lebo sa vyhýba dialektickým zaklínadlám, ktorými akademický marxizmus rád maskuje absenciu obsahu. Ako úvod do troch zväzkov *Kapitálu*, ktorý si nevyžaduje nijaké zvláštne „predporozumenie“, dnes Heinrichova knižka nemá serióznú konkurenciu. Keďže zvyšok recenzie venujem niektorým osobitostiam Heinrichovej interpretácie, ktoré budú zaujímať najmä čitateľov oboznámených so súvisiacimi spormi, chcem už na tomto mieste knižku vrelo odporúčať všetkým záujemcom o štúdium Marxovho diela.

Vlastným predmetom tejto recenzie je anglický preklad *Úvodu*, ktorý vyšiel v nakladateľstve Monthly Review Press. Treba povedať, že hoci sa od originálu nelíši obsahom, predsa trochu zavádza názvom. Knižka je totiž skutočne úvodom do kritiky politickej ekonómie, a nie len do troch zväzkov Marxovho *Kapitálu*. Jej súčasťou sú aj kapitoly, ktoré v Marxovom texte nemajú priamy pendant. Napríklad v 11. kapitole („Štát a kapitál“) Heinrich kritizuje inštrumentalistické poňatie štátu, pričom vychádza zo známej diskusie o „odvedení štátu“ (*Staatsableitungsdebatte*). Nájdeme tu tiež partie o sociálnom štáte a svetovom trhu. Podobne desiatu kapitola, venovaná fetišizmu, zahŕňa krátky exkurz o antisemitizme ako ideológii založenej na personifikácii úrokového kapitálu. Platí však, že veľká väčšina kapitol sa venuje problematike *Kapitálu*, ktorú sleduje v zhruba v tom istom poradí, v akom ju v troch zväzkoch rozvíja Marx.

Veľká časť súčasnej nemeckej odbornej literatúry o Marxovi sa opiera o tradíciu, ktorá v SRN existuje zhruba od polovice šesťdesiatych rokov. Adornovi žiaci Hans-Georg Backhaus a Helmut Reichelt vtedy začali – v nadväznosti na priekopnícke práce I. I. Rubina, J. B. Pašukanisa a R. O. Rosdolského – rozvíjať program, ktorý neskôr dostal pomenovanie „nové čítanie Marxa“ (*neue Marx-Lektüre*). Jeho základom je chápanie Marxovho *Kapitálu* ako kritickej teórie, ktorá skúma historicky špecifické formy bohatstva charakteristické pre kapitalistický spôsob výroby. Významným impulzom pre rozvoj „nového čítania“ bolo rozšírenie dovedy málo známych súčastí Marxovho diela (napr. rukopisov *Grundrisse*), ako aj obnova projektu súborného vydania Marxovho diela (*Marx-Engels Gesamtausgabe* = MEGA), ktoré ešte v tridsiatych rokoch prerušil stalinský teror. Nová

² Krátku noticku o prvej časti komentára ešte v roku 2009 napísal Štěpán Steiger (dostupné online <http://www.advojka.cz/archiv/2009/11/marxova-rana> [prístup 9. 10. 2015]).

textová evidencia, ale tiež emancipácia od rôznych „svetonázorových“ záväzkov (napr. od predstavy o trojjedinosti Marxa, Engelsa a Lenina) umožnila v západnom Nemecku nový pohľad na Marxovo dielo. „Nové čítanie“ sa vymedzuje jednak voči ortodoxnému a neskoršiemu „východnému“ marxizmu, ako aj voči „západnému“ marxizmu Lukácsa, Korschha, juhoslovanských praxistov či nášho Kosíka.³

Predstaviteľom tohto prúdu je aj Michael Heinrich. Jeho interpretácia *Kapitálu* sa vyznačuje určitými špecifikami, ktoré sú sčasti dedičstvom západonemeckej tradície, sčasti sa opierajú o iné zdroje (Althusser), alebo sú výsledkami autorovej vlastnej práce (najmä tej z roku 1991). Za cenu istého schematizmu ich možno zhrnúť v niekoľkých bodoch:

1. historicko-kritický prístup ku korpusu Marxovho diela;
2. doslovné chápanie Kapitálu ako „kritiky politickej ekonómie“;
3. za predmet Kapitálu sa považujú „súčasnú dejiny“ kapitalistického výrobného spôsobu „v jeho ideálnom priereze“;
4. chápanie „dialektiky“ ako metódy výkladu systému kategórií;
5. chápanie Marxovej teórie ako peňažnej teórie hodnoty (monetäre Werttheorie).

Kým prvé štyri body majú skôr metodologický charakter, piaty sa zakladá na špeci-fickom čítaní najmä prvého oddielu prvého zväzku *Kapitálu*. Všetky však majú zásadné dôsledky pre tradičnú interpretáciu Marxovho diela, ako ju poznáme jednak z „ortodoxného“ a neskoršieho „východného“ marxizmu, jednak zo „západného“ marxizmu. Na tieto dôsledky a kontroverzie, ktoré vyvolávajú, ďalej upozorňujem zhruba v tom poradí, v akom vystupujú uvedené body.

Heinrich predovšetkým trvá na potrebe kritického odstupe od Marxovho diela, ktoré odmieta chápať ako monolitický celok. Za jeho najvýznamnejšiu súčasť považuje spisy, ktoré súvisia s projektom kritiky politickej ekonómie: od rukopisov *Grundrisse* (1857–1858) cez *Ku kritike politickej ekonómie* (1859) a ďalšie rukopisy (vrátane *Teórií o nadhodnote*) až po publikované i nepublikované varianty troch zväzkov *Kapitálu*. Voči Marxovým iným textom – filozofickým či publicistickým – zaujíma skôr zdržanlivý postoj. Od althusserovskej tézy o „epistemologickom zlome“ sa však jeho stanovisko líši datovaním. Ako je známe, Althusser situoval počiatky Marxovho „vedeckého“ diela do obdobia rokov 1845–1847. Pre Heinricha je však empiristická pozícia *Nemeckej ideológie*, ale napríklad aj koncepcia absolútneho zbedačovania z *Manifestu*, nezlučiteľná s Marxovým neskorším stanoviskom. Marxovo dielo ako celok je preňho objektom, ku ktorému treba pristupovať s obozretnosťou.

Diferencovaný prístup uplatňuje aj voči korpusu „ekonomických rukopisov“, na ktorých Marx pracoval od päťdesiatych rokov. Pre Heinricha predstavujú rôzne stupne vývoja projektu, ktorý napokon zostal nedokončený. Navyše, druhý a tretí zväzok *Kapitálu*,

³ O rozdieloch medzi týmito tradíciami, o ich vzťahu ku „kritike politickej ekonómie“ a o pomere „nového čítania“ k nim pozri Ingo Elbe, „Zwischen Marx, Marxismus und Marxisten. Lesarten der Marxschen Theorie“, in Jan Hoff, Alexis Petrioli, Ingo Stützle, Frieder Otto Wolf (eds.), *Das Kapital neu lesen. Beiträge zur radikalen Philosophie* (Münster: Westfälisches Dampfboot, 2006), s. 52–71.

tak ako ich poznáme, sú výsledkami Engelsovho redakčného úsilia, ktoré nemožno bezprostredne stotožňovať s Marxovými zámermi.⁴ No i rôzne varianty prvého zväzku – tie, ktoré zostali nevydané, ale aj publikovaná podoba dvoch nemeckých a prvého francúzskeho vydania – sa medzi sebou líšia v spôsobe výkladu a v dôraze, ktorý sa kladie na rozličné aspekty teórie. Pritom podľa Heinricha neplatí nevyhnutne, že neskoršie vydania majú interpretačnú prioritu pred prvým. Pri výklade sa preto často obracia k rukopisom z *MEGA*, na vydání ktorej spolupracuje,⁵ a nevyhýba sa poukazom na problémy niektorých variantov Marxovej argumentácie.

Heinrichov prístup k Marxovej spisbe je teda silno relativizujúci. Napriek tomu – alebo skôr práve preto – trvá na aktuálnosti *Kapitálu* a jeho význame pre pochopenie kapitalistického výrobného spôsobu. Teóriu hodnoty, ktorú *Kapitál* predkladá, totiž nechápe ako jednu z verzií „pracovnej teórie hodnoty“. Marx podľa Heinricha vôbec nie je predstaviteľom smithovskej či ricardovskej tradície v politickej ekonómii, ale jej radikálnym kritikom. „Kritika politickej ekonómie“ je preňho predovšetkým kritikou ekonomických kategórií, počnúc hodnotou ako „pracovnou hodnotou“. Marxova kritika je teda kritikou „teoretického poľa“ (Althusser) ekonómie:

Cieľom kritiky je rozklad celého *teoretického poľa* (t. j. celkom samozrejmych názorov a spontánne vznikajúcich predstáv), ktoré kategóriám politickej ekonómie prepožičiava zdanlivú plauzibilitu; ide o to, objasniť „prevrátenosť“ („*Verrücktheit*“) politickej ekonómie. Kritika poznania (teda otázka, ako je možné poznanie) sa tu stretáva s analýzou kapitalistických výrobných vzťahov: jedna nie je možná bez druhej.⁶

Ako je z citovanej pasáže zrejmé, kritika kategórií je zároveň kritickou analýzou spoločenských vzťahov. Proti rozšírenej predstave, podľa ktorej výsledky Marxovho skúmania dávno stratili aktuálnosť, keďže pochádzajú z 19. storočia, Heinrich namieta, že ich predmetom je kapitalizmus „v jeho ideálnom priereze“.⁷ Inými slovami, Marxovi ide o tie podstatné črty, ktoré určitý spôsob organizácie výroby robia kapitalistickým. Historické detaily a empirický materiál z Anglicka 19. storočia slúžia primárne na ilustráciu. Preto *ak* sa Marxovi skutočne podarilo zachytiť podstatné charakteristiky kapitalizmu (pre

⁴ Podrobne o Engelsových zásahoch do štruktúry a obsahu tretieho zväzku referuje štúdiu Michael Heinrich, „Engels' Edition of the Third Volume of *Capital* and Marx's Original Manuscript“, *Science and Society* 60 (1997), č. 4, s. 452–466.

⁵ Heinrich je členom redakčného kolektívu 14. zväzku 4. oddielu *MEGA*, v ktorom vyjdú Marxove excerptné zošity o kríze z rokov 1857–1858.

⁶ Michael Heinrich, *Kritik der politischen Ökonomie. Eine Einführung* (Stuttgart: Schmetterling Verlag, 2005) [12. vydanie], s. 33; Michael Heinrich, *An Introduction to the Three Volumes of Karl Marx's Capital* (New York: Monthly Review Press, 2012), s. 35.

⁷ Karel Marx, *Kapitál. Kritika politickej ekonómie*, zv. 3 (Bratislava: Pravda, 1987), s. 708.

Heinricha je to existencia všeobecnej tovarovej výroby a oddelenie bezprostredného výrobcu od objektívnych podmienok výroby) a tie sa dodnes zásadne nezmenili, *potom* si *Kapitál* dodnes zachováva platnosť. Mimochodom, tohto stanoviska sa Heinrich drží veľmi dôsledne: neštíti sa kritizovať Marxov výklad tam, kde podľa neho prekročil hranice „ideálneho prierezu“ a k podstatným charakteristikám pričlenil aj to, čo sa neskôr ukázalo ako historicky kontingentné. Príkladom je postulovanie peňažného tovaru (zlata či striebra) ako *nevyhnutného* zakotvenia všeobecného ekvivalentu. Podľa Heinricha sa ukázalo, že peňažný tovar bol len prechodným stupňom na ceste k rozvinutému úverovému systému. Ako tvrdí, súčasná menová sústava sa bez neho dokáže zaobiť, rovnako ako mierne modifikovaná Marxova teória hodnoty.⁸

Interpretácia Marxovej analýzy ako *synchronnej*, t. j. orientovanej na štruktúru už konštituovaného (ideálneho) kapitalizmu, má vážne dôsledky pre teoretický status prvých štyroch kapitol prvého zväzku. Počnúc Engelsom sa považovali za stelesnenie výkladu, v ktorom sa zjednocuje „logická“ a „historická“ stránka veci. Podľa toho teda postupnosť „tovar – naturálna výmena – peňažná výmena – kapitál“ zodpovedá historickému vývoju od „jednoduchej tovarovej výroby“ ku kapitalistickej tovarovej výrobe.⁹ Heinrich taký postup dôrazne odmieta: Marx tu chce objasniť súvislosť *kategórií* tovaru, peňazí a kapitálu, a to tým, že odvodí „neskoršie“ kategórie – „neskoršie“ v systematickom, nie historickom zmysle – z tých „skorších“. Súvislosti medzi kategóriami, ktoré zobrazuje hotový teoretický systém, majú pritom korešpondovať s reálnymi synchronnými súvislosťami spoločenských vzťahov, ktorým tieto kategórie zodpovedajú. Metodologickým prostriedkom, ktorý umožňuje výstavbu takého systému, je podľa Heinricha dialektika. Tá v „novom čítaní“ nevystupuje ani ako súhrn „všeobecných zákonitostí vývoja“, ani ako črta každého subjekt-objektového vzťahu, ale ako metóda teoretického zobrazenia štruktúry kapitalistických vzťahov pomocou systému kategórií.

Dôraz na kritický rozmer *Kapitálu* sa najzreteľnejšie prejavuje v Heinrichovej interpretácii základných kategórií hodnoty a abstraktnej práce. Marxova teória je preňho predovšetkým polemikou so „substancialistickou“ teóriou hodnoty, ktorá bola charak-

⁸ Heinrich, *Kritik der politischen Ökonomie*, s. 68–69; Heinrich, *An Introduction*, s. 69–70. Povaha súčasných peňazí a význam peňažného tovaru v Marxovej teórii sú predmetom kontroverzií nielen v nemeckom prostredí. Heinrichova pozícia tam vzbudila viaceré kritické ohlasy, a to aj v radoch proponentov „nového čítania“. Záujemcom o túto diskusiu možno odporúčať príspevok Ingo Stützele, „Die Frage nach der konstitutiven Relevanz der Geldware in Marx' Kritik der politischen Ökonomie“, in Hoff, Petrioli, Stützele, Wolf (eds.), *Das Kapital neu lesen*, s. 254–286. Kritiku Heinricha z pozícií „nového čítania“ pozri v texte Dietera Wolfa v zborníku Ansgar Knolle-Grothusen, Stephan Krüger, Dieter Wolf (eds.), *Geldware, Geld und Währung* (Hamburg: Argument Verlag, 2009).

⁹ Klasickým príkladom „logicko-historickej“ interpretácie je práca Jindřich Zelený, *O logické struktúre Marxova Kapitálu. Příspěvek ke zkoumání základních logických otázek současného marxismu* (Praha: ČSAV, 1962). Azda prvým systematickým kritikom tohto prístupu je Heinz Dieter Kittsteiner, „Logisch' und ‚historisch‘. Über Differenzen des Marxschen und Engelsschen Systems der Wissenschaft (Engels' Rezension ‚Zur Kritik der politischen Ökonomie‘ von 1859)“, *Internationale wissenschaftliche Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung* 13 (1977) č. 1, s. 1–47.

teristická pre klasickú britskú ekonómiu a v dôsledku dezinterpretácií aj pre veľkú časť „marxistickej politickej ekonómie“ po Marxovi. Podľa tohto poňatia je hodnota „obsiahnutá“ v tovare podobne, ako je marmeláda obsiahnutá v buchte.¹⁰ Za zdroj hodnoty sa považuje jednoducho „vynaložená práca“. Do výmeny vstupujú tovary vždy už s určenou veľkosťou hodnoty.

Podľa Heinricha sa pri takom čítaní zabúda, že hodnota má pôvod v abstraktnej, a nie v individuálnej konkrétnej práci. K redukcii individuálnej práce na abstraktnú prácu však dochádza až vo výmene.¹¹ Napríklad tovary, ktoré sa nepodarí predať, sa vôbec nestanú súčasťou celkového spoločenského produktu, takže ani práca, ktorá sa vynaložila na ich výrobu, sa nestane súčasťou celkovej spoločenskej práce. Táto práca neplatí ako hodnototvorná a nepredané tovary, ktoré vyrobila, nemajú hodnotu. Marx je podľa Heinricha dôsledným zástancom tézy, že hodnota je *spoločenským vzťahom* medzi prácou individuálneho výrobcu a celkovou spoločenskou prácou všetkých výrobcov. A keďže tento vzťah je sprostredkovaný výmenou, závisí aj od výmeny, do akej miery – a či vôbec – platí nejaká individuálna práca ako hodnototvorná, t. j. či tovar „má“ hodnotu a akú veľkú. Otázka, či hodnota vzniká vo výrobe, alebo výmene, je pre Heinricha prosto nesprávne položená. Bez sprostredkovania výmenou sa abstraktná práca, a teda ani hodnota, nemajú ako konštituovať. Hodnotový vzťah sa utvára „vo výrobe a zároveň vo výmene“.¹²

S úlohou výmeny pri konštituovaní veľkosti hodnoty tovaru súvisí ďalší dôležitý aspekt, ktorým Heinrich odlišuje Marxa od Smitha či Ricarda. Podľa Heinricha je cieľom analýzy „formy hodnoty“ v prvej kapitole *Kapitálu* ukázať, že existencia všeobecnej tovarovej výroby (a teda aj výmeny) nie je možná bez všeobecného ekvivalentu, ktorý slúži na vyjadrenie hodnoty tovaru. Inými slovami, peniaze sú esenciálnou súčasťou takej spoločnosti, v ktorej produkty práce nadobúdajú formu tovaru. Ak sa teda na konštituovaní hodnoty spolupodieľa výmenný proces a ak je tento proces nevyhnutne sprostredkovaný peniazmi, potom je existencia peňazí predpokladom toho, aby tovary vôbec mali hodnotu. Táto téza má značný význam jednak pre Marxovu kritiku ekonómie,¹³ jednak pre jeho kritiku socialistických návrhov na reformu kapitalistickej spoločnosti prostredníctvom

¹⁰ Tradícia „nového čítania“ žartom charakterizuje tradičnú interpretáciu *Kapitálu* ako „buchtovú teóriu“ (*Pfannkuchentheorie*) hodnoty.

¹¹ Heinrich podrobne explikuje tri paralelné aspekty tejto redukcie: 1. redukcia individuálneho pracovného času na spoločensky nutný pracovný čas, ktorý sa priemerne vynakladá v prevládajúcich podmienkach výroby, 2. konfrontácia množstva vyrobeného tovaru s kúpyschopným dopytom, t. j. praktické zodpovedanie otázky, či tovar predstavuje „úžitkovú hodnotu pre iných“, 3. redukcia kvalifikovanej práce na násobky priemernej jednoduchej práce. – Srov. Heinrich, *Kritik der politischen Ökonomie*, s. 49–50; Heinrich, *An Introduction*, s. 51–52.

¹² Heinrich, *Kritik der politischen Ökonomie*, s. 53; Heinrich, *An Introduction*, s. 54.

¹³ A nielen tej klasickej. Aj neoklasická ekonómia, pokiaľ sa hlási k Sayovmu zákonu, vidí kapitalizmus ako ekonomiku založenú na naturálnej výmene, v ktorej sú peniaze exogénnym prvkom s čisto technickými funkciami.

reformy peňazí.¹⁴ Je tiež dôvodom, prečo proponenti „nového čítania Marxa“ – vrátane Heinricha – charakterizujú Marxovu teóriu ako *peňažnú* či *monetárnu* teóriu hodnoty.

Chápanie teórie hodnoty ako monetárnej zase vrhá nové svetlo na dve ďalšie oblasti: takzvaný transformačný problém a teóriu kríz. Problém transformácie hodnôt na výrobné ceny, vyvolaný známou tabuľkou z 9. kapitoly III. zväzku, považuje Heinrich za pseudoprávny. Pri uvedenom chápaní kategórie hodnoty a abstraktnej práce totiž otázka správneho „prepočtu“ hodnôt na výrobné ceny vôbec nevzniká.¹⁵ O výmene tovarov za ich hodnoty možno podľa Heinricha uvažovať len potiaľ, pokiaľ abstrahujeme od vzťahu individuálneho kapitálu k celkovému spoločenskému kapitálu. Veľkosť hodnoty tovaru sa v takom prípade určuje výlučne vzťahom individuálnej vynaloženej práce k spoločenskej práci, a to v zmysle spomínanej trojakej redukcie prostredníctvom „reálnej abstrakcie“. V III. zväzku, ktorý už zohľadňuje vzťah jednotlivého kapitálu k spoločenskému kapitálu, sa hodnota „premenia“ na výrobnú cenu; do určenia výmenných pomerov už nevstupuje len spomínaný vzťah prác, ale aj vzťah individuálneho kapitálu k úhrnnému kapitálu. Táto premena má charakter *kategoriálneho* posunu, a nie historického, resp. vôbec v čase prebiehajúceho procesu. Inými slovami, v podmienkach konkurencie individuálnych kapitálov existuje hodnota *len* v modifikovanej podobe výrobnej ceny, okolo ktorej osciluje trhovú cenu.

Heinrichovo riešenie transformačného problému teda vychádza z predpokladu monetárnej teórie hodnoty, že hodnotu tovaru vôbec nemožno kvantifikovať nezávisle od výmeny. Predstava, že „najprv“ existujú hodnoty, ktoré sa až na trhu, v procese konkurencie kapitálov „premenia“ na výrobné ceny, je podľa toho nezmyselná. Rovnako absurdný sa však z tohto hľadiska javí Marxov vlastný postup v spomínanej tabuľke, ktorý predpokladá, že podniky platia za vstupy ich hodnotu, a nie cenu. Zámer „vypočítať“ výstupné výrobné ceny zo vstupných hodnôt považuje Heinrich za pozostatok ricardovského dedičstva a regres na pozície „predmonetárnej“ teórie hodnoty. Svedčí podľa neho o tom, že Marx celkom nedokonal vedeckú revolúciu, o ktorú sa usiloval.¹⁶ Heinrich teda akceptuje „sraffovskú“ kritiku Marxovho *kvantitatívneho* postupu. Na druhej strane bráni

¹⁴ Ide tu napríklad o rôzne varianty koncepcie „pracovných peňazí“, ktorá bola známa už v predmarxovských časoch a spájala sa jednak s predstaviteľmi ricardovskej ľavice v Británii, jednak s prívržencami Proudhona. Za jej modernú podobu možno považovať rozličné návrhy „alternatívnej ekonomiky“ založenej na barteri, mikromenách, „oxidujúcom obežive“ a podobne.

¹⁵ Heinrich, *Kritik der politischen Ökonomie*, s. 147; Heinrich, *An Introduction*, s. 148.

¹⁶ Status takej „ambivalencie“ má podľa neho aj Marxovo vysvetlenie absolútnej renty, ktoré sa zakladá na rozdiel medzi hodnotou a výrobnou cenou. Prítomnosť týchto nejednoznačností v rukopisoch III. zväzku vysvetľuje Heinrich o. i. tým, že Marx tieto časti napísal skôr, než pripravil finálnu podobu prvých kapitol I. zväzku, v ktorých už formuluje monetárnu teóriu hodnoty. A keďže autor nikdy nestihol pripraviť tretí zväzok do tlače, časti o všeobecnej miere zisku a o absolútnej rente sa nepodarilo zosúladiť s pokročilejšou verziou teórie v I. zväzku. Bližšie pozri kapitolu 7.2 v Michael Heinrich, *Die Wissenschaft vom Wert* (Hamburg: VSA Verlag, 1991); Michael Heinrich, „Was ist die Werttheorie noch Wert?“, *PROKLA* 18 (1988), č. 3, s. 15–38.

Marxovu (monetárnu) teóriu hodnoty, pretože podľa neho dokáže osvetliť *kvalitatívne* špecifiká spôsobu, akým sa v kapitalizme reguluje spoločenská práca. Okrem iného preto, lebo ústrednú úlohu pripisuje redukcii konkrétnych prác na abstraktnú prácu prostredníctvom peňažnej výmeny, od ktorej sraffovské modely „obilnej ekonomiky“ jednoducho abstrahujú, čím podľa Heinricha redukujú kapitalizmus na neurčitú triednu spoločnosť, v ktorej sa ťaží nadprodukt. Pokiaľ viem, v anglickojazyčnej literatúre sa Heinrichovo riešenie zatiaľ nedočkalo významnejšej recepcie, hoci o príspevky na tému transformačného problému nie je ani v posledných rokoch núdza. V nemeckom prostredí sa však v rámci tradície „nového čítania“ objavil aj iný prístup, ktorý necháva určitý priestor kvantitatívnemu aspektu transformačného problému.¹⁷

Búrlivé reakcie zo strany anglicky píšucich marxistických ekonómov však vyvolala Heinrichova teória kríz, presnejšie, jeho postoj k tzv. zákonu klesajúcej tendencie miery zisku. Heinrich nepopiera, že Marx tejto tendencii pripisoval – aspoň na niektorých miestach – veľký význam. Tvrdí však, že autorovi *Kapitálu* sa nepodarilo jednoznačne preukázať nevyhnutnosť poklesu miery zisku pri súčasnom raste organického zloženia. Taká nevyhnutnosť platí len v prípade, že miera nadhodnoty sa nemení. Sám Marx však tvrdí, že cieľom zavádzania strojov je zvýšenie miery nadhodnoty. Aby pri súčasnom raste miery nadhodnoty a raste organického zloženia klesla miera zisku, musia byť oba nárasty v správnom pomere. Nemožno však dokázať, že to tak skutočne vždy bude. Rast miery nadhodnoty môže vyvažovať tlak na mieru zisku vyvolaný rastom organického zloženia, ba dokonca ho prevážiť a mieru zisku zvýšiť. Pokles miery zisku teda prichádza do úvahy len ako kontingentný empirický trend. Princiipiálne je dlhodobý rozvoj kapitalizmu možný aj bez trvalého poklesu miery zisku.¹⁸ Tento záver sa stretol s nevôľou viacerých autorov a strhla sa okolo neho zaujímavá polemika.¹⁹ Samozrejme, relativizácia významu „zákona“ vedie k otázke, čo iné má byť jadrom marxovskej teórie kríz. Podľa Heinricha je Marxova monetárna teória hodnoty predisponovaná najmä na to, aby si všimala úlohu peňazí, úveru a fiktívneho kapitálu. Všeobecným východiskom teórie

¹⁷ Pozri Heinz Paragenings, „Wert und Produktionspreis – eine notwendige Debatte“, in Dieter Wolf, Heinz Paragenings (eds.), *Zur Konfusion des Wertbegriffs* (Hamburg: Argument Verlag, 2004), s. 191-235.

¹⁸ Heinrich zároveň vyvracia názor, že Marx zastával teóriu automatického „kolapsu“ kapitalizmu (*Zusammenbruchstheorie*). Samozrejme, akceptácia zákona klesajúcej tendencie neznamená nevyhnutne prijatie teórie kolapsu.

¹⁹ Prebehla na stránkach časopisu *Monthly Review*. Vyšiel tu článok, v ktorom Heinrich predstavuje svoje hlavné argumenty (pozri Michael Heinrich, „Crisis Theory, the Law of the Tendency of the Profit Rate to Fall, and Marx's Studies in the 1870s“, *Monthly Review. An Independent Socialist Magazine* 64 [2013], č. 11 (dostupné online <http://monthlyreview.org/2013/04/01/crisis-theory-the-law-of-the-tendency-of-the-profit-rate-to-fall-and-marxs-studies-in-the-1870s/> [prístup 9. 11. 2015]) inak totožné s tými, ktoré predkladá Úvode. Vzápätí vyšlo niekoľko reakcií i Heinrichova odpoveď kritikom (dostupné online <http://monthlyreview.org/features/exchange-with-heinrich-on-crisis-theory/> [prístup 9. 11. 2015]).

kríz má byť základná téza o konflikte medzi rozsahom výroby a rozsahom spotreby: na jednej strane sa kapitál vyznačuje tendenciou k rozširovaniu výroby, na druhej strane je spotreba (jednak v zmysle „osobnej spotreby“ námezdných pracujúcich, na ktorú upozorňujú teórie „nedostatočnej spotreby“, ale tiež a najmä v zmysle „výrobnej spotreby“ podnikov) ohraničená potrebami zhodnocovania. Dôsledkom tohto konfliktu je tendencia k nadvýrobe tovarov a nadmernej akumulácii kapitálu, ktorá sa však prakticky prejavuje v rôznych formách. Heinrich sa preto prihovára skôr za špecifické vysvetlenia jednotlivých kríz, než za jedinú univerzálnu teóriu krízy.

Úvod Michaela Heinricha v žiadnom prípade nie je neutrálnou učebnicou. Ide o tendenčný výklad, ktorý však neskrýva svoje východiská a upozorňuje na alternatívne interpretácie. Aj čitatelia, ktorí nebudú súhlasiť s Heinrichovým chápaním teórie hodnoty ako monetárnej, z neho vyťažia veľa zaujímavého – prinajmenšom podnety na vlastné, kritické vyrovnanie sa s Marxovým dielom. Knižku preto možno odporúčať tak čitateľom, ktorí sa s *Kapitálom* už oboznámili, ako aj tým, ktorí hľadajú aktuálne, kritické a pritom prístupné vysvetlenie základov Marxovej teórie.